

Володимир РУДИК

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В ПРИБАЛТІЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Досліджено пенсійне страхування прибалтійських країн, проаналізовано основні тенденції його розвитку в сучасних умовах. Встановлено вплив фінансової кризи на розвиток системи пенсійного страхування, обґрунтовано необхідність використання Україною зарубіжного досвіду у процесі запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування.

Реформування національної пенсійної системи в Україні здійснюється упродовж останніх років. За цей період проведено багато заходів щодо її реалізації: запроваджена солідарна пенсійна система – перший рівень трирівневої пенсійної моделі, яка побудована на принципах пенсійного страхування; одержало юридичну базу і практичне застосування недержавне пенсійне страхування; забезпечено призначення пенсій на підставі даних персоналізованого обліку й інше. Проте аналіз сучасних тенденцій у формуванні вітчизняної системи пенсійного забезпечення свідчить про необхідність коригування процесів подальшого проведення реформи з урахуванням соціально-економічного стану в країні і нагромадженого досвіду. У зв'язку з цим, в Україні була розроблена Концепція подальшого проведення пенсійної реформи [1].

Серед комплексу заходів, які в них зазначені, ключовим є поступовий перехід до обов'язкового накопичувального пенсійного страхування, яке буде формувати другий рівень пенсійної системи. Накопичувальні пенсійні моделі одержали розвиток в багатьох країнах Європи. Вони відіграють важливу роль у національних пенсійних

системах як фактор диверсифікації джерел доходів пенсійного забезпечення населення, а також мобілізації довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для розвитку національних економік.

Вивчення зарубіжного досвіду є важливим для України при впровадженні обов'язкового накопичувального страхування. Особливо корисним є дослідження системи пенсійного страхування в прибалтійських країнах – Литві, Латвії і Естонії, які раніше перебували, разом із Україною, в складі Радянського Союзу. У них була однакова пенсійна система, існували схожі проблеми на початковому етапі проведення пенсійних реформ на принципах пенсійного страхування. Саме тому досвід цих країн у становленні і розвитку системи пенсійного страхування є корисним і важливим для нашої країни.

Над питаннями вивчення пенсійного страхування, його використання у формуванні сучасних національних пенсійних систем працювали і працюють багато фахівців в даній сфері. Серед зарубіжних вчених необхідно відмітити А. Соловйова, Р. Юлдашева, Л. Рейтмана, В. Шахова, Г. Мак Таггарта, М. Вона, В. Вінера, М. Волгіна та ін.

У своїх дослідженнях вони вивчали розподільчі і накопичувальні пенсійні програми, їх роль в національних пенсійних системах, місце пенсійного страхування у їх впровадженні і функціонуванні.

Серед вітчизняних економістів, фінансистів, які займаються дослідженням пенсійного страхування в нашій країні і за кордоном, необхідно відмітити: В. Грушка, М. Плаксий, Л. Лузгину, І. Ломанова, Н. Надточія, В. Внукову, О. Залетова, С. Юрія.

Прибалтійські країни почали використовувати систему пенсійного страхування у своїх національних пенсійних моделях ще в середині 90 – х років ХХ століття. В них, як і в більшості країн Східної, Центральної і Західної Європи, почали проводитися пенсійні реформи, які були спричинені низкою факторів. Серед них був демографічний фактор. Демографічна ситуація упродовж останніх десятиріч характеризувала збільшення кількості населення пенсійного віку, зниження народжуваності в цих країнах,

збільшення фінансового навантаження на працездатне населення для фінансування осіб пенсійного віку в солідарних пенсійних програмах. Для країн Прибалтики тенденції старіння населення, збільшення потреби у коштах на пенсійне забезпечення, підвищення навантаження на державні бюджети та на підприємства у фінансовому забезпеченні солідарних систем обов'язкового пенсійного страхування також є характерними на сучасному етапі їх розвитку.

Прогнозні розрахунки фахівців показують, що тенденція старіння населення буде продовжуватися і на найближчу перспективу. Про це свідчать дані рис. 1, які характеризують динаміку коефіцієнта залежності в країнах Європи. За даними експертів Європейського Союзу, цей коефіцієнт характеризує співвідношення непрацюючого населення пенсійного віку до населення працездатного віку. Він показує скільки на 10 осіб активного віку припадає непрацюючих осіб пенсійного віку. З рис. 1 видно,

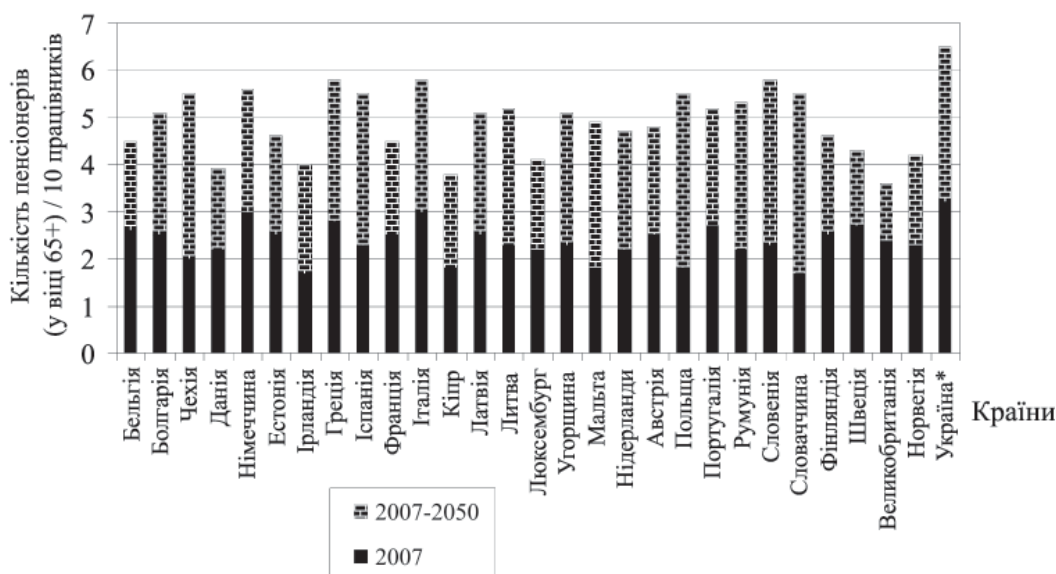

Рис.1. Прогноз динаміки коефіцієнта залежності в країнах Європи*

* Для України подано показники відповідно за 2006 р. і на період 2006–2050 рр. [12; 2.]

що в країнах Прибалтики у 2007 р. показник був приблизно на однаковому рівні: в Естонії на 10 осіб працездатного віку припадало 2,5 непрацездатних осіб пенсійного віку, в Латвії – 2,4, в Литві – 2,2. До 2050 р. коефіцієнт залежності матиме тенденцію до зростання. В Латвії і Литві прогнози розрахунки показують, що за цей період на 10 осіб працездатного віку припадатиме більше 5 осіб пенсійного віку, тобто коефіцієнт збільшиться майже вдвічі, в Естонії його значення буде дорівнювати 4,8. Така сама тенденція спостерігається і в інших країнах Європи.

У зв'язку з цим одним із заходів у проведеному пенсійних реформ в прибалтійських країнах буде підвищення пенсійного віку для громадян. Сьогодні він є найвищим в Естонії і становить 63 роки для чоловіків і жінок. В Латвії пенсійний також однаковий для чоловіків і жінок і становить 62 роки. В Литві чоловіки виходять на пенсію в 62,5 роки, а жінки – в 60 років. У зв'язку з тим, що Естонія, Литва і Латвія є членами Європейського Союзу в найближчій перспективі передбачається підвищити пенсійний вік до 65 років, як це є в більшості розвинутих країн Європи.

Саме демографічна ситуація, яка почала складатися в прибалтійських країнах, а також необхідність підвищення соціальних стандартів громадян пенсійного віку дали поштовх до формування багаторівневих пенсійних систем. Прибалтійські країни, реформуючи свої національні пенсійні програми, почали використовувати поряд із розподільчими пенсійними схемами також накопичувальні. Впровадження останніх відбувається на основі використання принципів пенсійного страхування.

На відміну від державного пенсійного забезпечення, пенсійне страхування є формою резервування заробітної плати або інших видів доходів громадян, що забезпечує

підтримку матеріального добробуту в разі втрати працездатності через старість, інвалідність або втрату годувальника. Сплачуючи страхові внески з пенсійного страхування, соціальні партнери – працівники та їх роботодавці – об'єднують свої зусилля та ресурси для створення колективних систем захисту та безпеки, що дає можливість розподілити ризики і збитки між громадянами та суспільством. За таких страхових відносин забезпечується соціальний зв'язок не лише між учасниками ринку праці, а й між поколіннями, а саме, поколінням працездатних осіб та їхніми батьками і дітьми [17,25].

Використання перерозподільчих і накопичувальних пенсійних схем в національних пенсійних системах дає змогу країнам мати різні механізми фінансування пенсій своїм громадянам. Перерозподільчі пенсійні програми використовують поточні надходження на виплату пенсій наявним пенсіонерам. Грошові надходження формуються у вигляді страхових внесків через страхову солідарну пенсійну систему. Добробут пенсіонерів безпосередньо залежить від доходів працюючого населення та фінансової спроможності державного бюджету. Фінансові ресурси перерозподільчої пенсійної системи належать до соціальних інвестицій, оскільки спрямовані на забезпечення суспільних зобов'язань перед громадянами пенсійного віку.

З розвитком ринкових відносин набули поширення накопичувальні пенсійні схеми. Вони побудовані на можливості створення резерву для майбутніх доходів. Це пов'язано з тим, що кошти спрямовуються не на поточні пенсійні виплати, а на інвестування у різноманітні прибуткові проекти. Важливим моментом в накопичувальних пенсійних програмах є те, що інвестиційний дохід сприяє захисту пенсійних заощаджень від інфляції, дає змогу перекидати витрати, які йдуть на обслуговування пен-

сійних активів, а також створює фінансову базу для життєдіяльності громадян в пенсійному віці.

Накопичувальний тип пенсійних програм має такі переваги: довгостроковий характер інвестування; широкий вибір інвестиційних ресурсів; можливість впливу на розвиток фондового ринку. У зв'язку з цим впровадження і розвиток накопичувальних пенсійних схем, на принципах пенсійного страхування, буде створювати передумови для економічного підйому національних економік, через розвиток фінансових ринків, для реалізації відповідних проектів в соціальній сфері суспільства, а також для достатнього матеріального забезпечення громадян у пенсійному віці.

Серед країн Прибалтики однією з перших, хто почав реформувати свою розподільчу схему у сфері пенсійного забезпечення, була Латвія. У 1996 р. вона запровадила перші умовно накопичувальні пенсійні рахунки. Цим самим започаткувала формування нової національної пенсійної моделі, яка передбачала перехід до системи персоніфікованого обліку, тобто до умовно накопичувальних рахунків [4, 198].

Провівши відповідну підготовчу й організаційну роботу, Латвія у 2001 р. запровадила II-й рівень своєї національної пенсійної системи – загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне страхування. Цим самим вона почала використовувати накопичувальні пенсійні програми, побудовані на принципах пенсійного страхування.

Естонія і Литва запровадили накопичувальні пенсійні програми з 2002 р. В цих країнах обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування було запроваджене для молоді віком до 30 років. Громадянам у віці від 30 до 60 років можна було в добровільній формі використовувати накопичувальні пенсійні схеми, а особи, яким було за 60 років, не залучалися до цих програм.

Дослідження показали, що участь в обов'язковому накопичувальному пенсійному страхуванні, тобто другому рівні національних пенсійних систем країн Прибалтики, беруть близько 500 тис. естонців, 600 тис. литовців і близько 900 тис. латвійців.

Якщо аналізувати розміри страхових пенсійних внесків до другого рівня системи пенсійного забезпечення в Естонії, то для працівників вони становлять 2% від їхньої заробітної плати. Держава сплачує 4% для них, але ця сума вираховується зі страхових внесків до солідарної системи (20%), які сплачує кожний працівник. Як зазначають фахівці у сфері пенсійного забезпечення Естонії, такий механізм сплати страхових внесків спрямований на зменшення дефіциту державного бюджету і забезпечення домогосподарств додатковими коштами для виплати кредитів [9, 7].

Світова фінансова криза внесла свої корективи у функціонування другого рівня системи пенсійного забезпечення в країнах Прибалтики. Так, уряд Естонії у 2009 р. ухвалив рішення на два роки призупинити сплачувати обов'язкові страхові внески по накопичувальному пенсійному страхуванню. Упродовж двох минулих років в країні має місце зростання бюджетного дефіциту. Виплата пенсій становить чверть витрат бюджету Естонії. У зв'язку з цим розглядається питання щодо подальшого підвищення пенсійного віку громадян і скорочення розміру пенсій.

У 2011 р. уряд Естонії планує відновити сплату страхових внесків до обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. За його пропозиціями він буде сплачувати 2%, а працівники – 1%. Повністю схема другого рівня пенсійного забезпечення відновиться у 2012 р.

Латвія і Литва також прийняли антикризові заходи у сфері пенсійного забезпечення у зв'язку зі світовою фінансовою

кризою. Починаючи з 1 липня 2009 р. і до 31 грудня 2012 р., уряд Латвії, за домовленістю із іншими соціальними партнерами, вніс поправку до Закону про пенсії щодо скорочення розмірів пенсій на 10%: працюючі пенсіонери втратять 70% своїх пенсій, а допомога матерям зменшиться на 50%.

Аналогічна ситуація складається у Литві. Уряд планує на 10% зменшити розміри пенсій, що дозволило б скоротити дефіцит бюджету майже на 400 млн. дол. США у 2010 і 2011 рр. і привести національну економіку в нормальний стан до 2012 р. Саме в цьому році країна планує ввести євро як офіційну валюту [10, 4].

Як показують дослідження, у Латвії перші 18 місяців після запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування у 2001 р. управляти пенсійними активами було дозволено Державному казначейству. В наступному періоді поступово до управління другим рівнем залучалися приватні компанії з управління активами. Зі зростанням довіри до приват-

них установ держава відходила від управління пенсійними активами (табл. 1). При цьому необхідно зазначити, що з боку держави здійснюється постійний нагляд за діяльністю приватних надавачів послуг. Його проводить латвійський регулятор – Комісія з фінансового ринку та ринку капіталу. В Естонії цими питаннями займаються Центральний реєстратор цінних паперів і Естонський центральний депозитарій цінних паперів. Ці фінансові установи, аналогічно як і в Литві, забезпечують збір страхових внесків по обов'язковому накопичувальному пенсійному страхуванню [11, 8].

В Естонії приватні компанії з управління пенсійними активами, згідно з національним законодавством, повинні мати мінімальний статутний капітал у розмірі 3 млн. євро. Звертає на себе увагу те, що пенсійні активи учасників накопичувальних схем відокремлені від ресурсів приватних компаній.

Для захисту пенсійних активів учасників накопичувального пенсійного страхуван-

Таблиця 1

Участь держави та приватного сектора в управлінні активами обов'язкового накопичувального пенсійного страхування у країнах Прибалтики *

№	Країна	Установа, що збирає страхові внески	Управління активами	Облік
1	Латвія	Державна агенція соціального страхування	Державне в перехідний період, згодом приватне. Державне казначейство управляло інвестуванням впродовж перших 18 місяців після запровадження II-го рівня. Потім управління активами було поступово передане до приватних установ.	Державний, згодом приватний, після завершення перехідного періоду
2	Естонія	Центральний реєстратор цінних паперів, Естонський центральний депозитарій цінних паперів	Приватне, пенсійні фонди	Державний, Центральний реєстратор цінних паперів, Естонський центральний депозитарій цінних паперів
3	Литва	Державна агенція соціального страхування	Приватне, пенсійні фонди	Приватний, пенсійні фонди

*Складено на основі [13, 8].

ня через порушення вимог законодавства, шахрайства та неналежного управління, приватні компанії з управління активами в Естонії повинні створити резервний фонд. Його розмір становить 2% від вартості активів, які знаходяться в управлінні. Якщо фінансових ресурсів резервного фонду буде недостатньо, то повинні використовуватися інші власні ресурси [11, 8].

У Латвії та Литві приватні компанії з управління активами пенсійного фонду також зобов'язані повністю відшкодувати за рахунок власних коштів збитки учасникам накопичувальних пенсійних схем, заподіяні ними, її працівниками або керівниками (посадовими особами), що порушили умови договору.

Проведені дослідження показали, що країни Прибалтики упродовж тривалого періоду проводять пенсійні реформи. Як і більшість країн Східної Європи, які є членами Європейського Союзу, вони ставлять своїм завданням досягнення загальноприйнятих світових соціальних стандартів щодо осіб пенсійного віку.

Складна демографічна ситуація та низка інших чинників змусили уряди країн шукати додаткові джерела фінансування пенсійного забезпечення їхніх громадян, які досягли пенсійного віку. Солідарна система пенсійного забезпечення вже не могла в повній мірі забезпечувати достатньо високий рівень життя пенсіонерів. У зв'язку з цим, обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування розвивалося паралельно з недержавним пенсійним страхуванням, який складає третій рівень пенсійних моделей.

Реформування пенсійних систем сприяло розвитку системи пенсійного страхування. Майже кожний рівень національних пенсійних моделей базується на його принципах. Вони передбачають, що розміри пенсій залежатимуть від сплачених страхових внесків. В накопичувальному пенсій-

ному страхуванні, яке розраховане на довгострокову перспективу, страхові внески можуть акумулюватися в пенсійних активах відповідних фінансових інститутів, яким згідно з національним законодавством надано право займатися цим видом страхування. Фінансові ресурси можуть приносити учасникам накопичувального пенсійного страхування інвестиційні доходи, оскільки передбачається їх залучення в різноманітні інвестиційні проекти. Страхові внески і всі грошові накопичення кожного громадянина обліковуються на відповідних пенсійних рахунках до досягнення ним пенсійного віку.

Литва, Латвія і Естонія пройшли вже перехідний період із впровадження обов'язкових накопичувальних пенсійних програм. В них практично вже визначена роль держави і приватного сектора в управлінні активами обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Страхові внески збирають державні фінансові установи, а управління пенсійними активами, в основному, здійснюють приватні пенсійні фонди. Їхній досвід в цьому питанні є досить корисним для України, яка планує запровадити найближчим часом обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування в своїй національній пенсійній системі.

Результати досліджень показали, що з кожним роком обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування набуває все більшого поширення серед громадян прибалтійських країн (див. табл. 2).

На нинішньому етапі розвитку суспільства в країнах Прибалтики застосовуються заходи, спрямовані на підвищення стабільності пенсійних програм:

- зменшення “щедрості” державних пенсійних схем;
- підвищення загальноновстановленого пенсійного віку;
- обмеження довгострокового виходу на пенсію шляхом посилення стимулів щодо продовження трудового життя;

Стан впровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування в країнах Прибалтики *

№	Країна	Учасники (млн. чол.)	Активи в управлінні (млн. євро)	Кількість надавачів послуг пенсійним фондам
1	Естонія	0,5	475	5
2	Латвія	0,9	183	8
3	Литва	0,6	306	6

* Складено на основі [9, 8].

- підвищення частки трудової пенсії щодо солідарної;
- подальший розвиток та удосконалення системи пенсійного страхування.

Література

1. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2009 року. №1113 // Пенсійний кур'єр. – 2009. – № 44 (338).
2. Близнюк В. Соціальні наслідки запровадження та розвитку накопичувальної пенсійної системи // Вісник пенсійного фонду України. – 2009. – № 6. – С. 26–27.
3. Грушко В. І. Пенсійна система України: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2006. – 336 с.
4. Залєтов О. М. Убезпечення життя: Монографія. – К.: Міжнародна агенція “БІЗОН”, 2006. – 688 с.
5. Ломанов І. Додаткове пенсійне страхування // Вісник пенсійного фонду України. – 2009. – № 3. – С. 20–23.
6. Машина Н. І. Міжнародне страхування: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури. – 2006. – 504 с.
7. Мак Таггарт Г. Пенсійна система у пост-соціалістичних країнах // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – № 11. – С. 19–25.
8. Мак Таггарт Г. Пенсійні системи країн світу: порівняльний аспект // Людина і праця. – 2004. – № 7. – С. 61–66.
9. Міжнародний пенсійний вісник. – 2009. – № 4. – С. 7–8. – Режим доступу: [http:// www.pension.kiev.ua/](http://www.pension.kiev.ua/)
10. Міжнародний пенсійний вісник. – 2009. – № 8–9. – С. 4. – Режим доступу: [http:// www.pension.kiev.ua/](http://www.pension.kiev.ua/)
11. Міжнародний пенсійний вісник. – 2009. – № 5. – С. 8. – Режим доступу: [http:// www.pension.kiev.ua/](http://www.pension.kiev.ua/)
12. Міжнародний пенсійний вісник. – 2009. – № 6. – С. 2. – Режим доступу: [http:// www.pension.kiev.ua/](http://www.pension.kiev.ua/)
13. Міжнародний пенсійний вісник. – 2009. – № 10. – С. 7. – Режим доступу: [http:// www.pension.kiev.ua/](http://www.pension.kiev.ua/)
14. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи // Вісник пенсійного фонду України. – 2004. – № 12. – С. 17–19.
15. Сальникова Т. Пенсійне забезпечення: світовий досвід // Вісник пенсійного фонду України. – 2008. – № 7. – С. 24.
16. Путінцев А. Накопичувальну систему необхідно впроваджувати якнайшвидше // Вісник пенсійного фонду України. – 2009. – № 3. – С. 12–13.
17. Ткаченко Л. Вплив демографічних процесів на розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні // Вісник пенсійного фонду України. – 2008. – № 4. – С. 24–27.
18. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування: Підручник. – К.: Кондор, 2004. – 464 с.